

Gönderim Tarihi: 17.01.2021 | Kabul Tarihi: 28.06.2021

Ortadoğu'da Modernleşme ve İslami Hareketler
- *Modernization and Islamic Movements in the Middle East* -
(Alev Erkilet Başer, İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2015, 424 s.)

Emine YİĞİT ARAS*

Atıf/Citation: Aras, Emine Yiğit, "Ortadoğu'da Modernleşme ve İslami Hareketler [A Review of *Modernization and Islamic Movements in the Middle East*]". *Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* [Journal of Düzce University Faculty of Theology] 5/1 (Bahar 2021), 94-101.

Öz

Sosyolojik bir araştırmada bilimsellik çabasını ne kadar öncelersek önceleyelim objektiflik meselesi sosyal bilimlerde hep bir sorunsal olmaya devam edegelmiştir. Söz gelimi Batı, Orta Doğu'ya dair yaptığı çalışmalarda ulusal çıkarlarını ve kendilerinin mutlak üstünlüğünü daima ön planda tutmuş bundan dolayı da Orta Doğu ile ilgili ortaya koydukları çalışmalar indirgemeci yaklaşımlar, şarkiyatçı söylemler gibi bir dizi eksiklik ve yanlışlığı da beraberinde getirmiştir. Bu sebeple Orta Doğu'yla ilgili bir çalışma olguya içerden bir yaklaşımı gerekli kılmaktadır. Elimizdeki bu çalışmada Orta Doğu, Orta Doğuların gözüyle görülmeye, anlamaya ve anlatılmaya çalışılmaktadır. Orta Doğu'da modernleşme ve İslami hareketler konusunu karşılaştırma yöntemi ile ele alan bu çalışmada karşılaştırılan ülkeler birçok ortak özelliği ve tarihsel, kültürel derinliği olan üç ülke; Türkiye, Mısır ve İran'dır. Üç ülkede de ele alınan devrimci ideolojilere sahip İslami hareketlerin, toplumsal koşulları etkileyen ve onlardan etkilenen yönlerine dikkat çekilmektedir. Müslüman coğrafyanın kaderinin iç ve dış birtakım modernleşme unsurlarıyla nasıl çizilmeye çalışıldığını ve buna karşılık Müslüman bilincin değişik düzeylerde ve şekillerde gösterdiği tepkiselliği konu edinmiştir. Sözü edilen tepkisellik, radikal İslami hareketlerde vücut bulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sosyoloji, Ortadoğu Modernleşmesi, İslami Hareketler, Alev Erkilet Başer.

Abstract

No matter how much we prioritize the scientific effort in a sociological research, the issue of objectivity has always been a problematic in social sciences. For example, the West has always prioritized its national interests and their absolute superiority in its studies on the Middle East. Therefore, their studies on the Middle East brought along a series of deficiencies and mistakes such as reductionist approaches and Orientalist discourses. For this reason, a study on the Middle East requires an internal approach to the phenomenon. In this study, the Middle East is tried to be seen, understood and explained through the eyes of the Middle Easterners. The countries compared in this study, which deals with the issue of modernization and Islamic movements in the Middle East with the method of

* Doktora öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri, ygt.emne@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6532-5170.

comparison, are three countries with many common features and historical and cultural depths; Turkey is Egypt and Iran. Attention is drawn to the aspects of Islamic movements, which have revolutionary ideologies, which are handled in all three countries, that affect social conditions and are affected by them. It is about how the fate of the Muslim geography is tried to be drawn with some internal and external modernization elements and the responsiveness of Muslim consciousness at different levels and forms. This reactivity is embodied in radical Islamic movements.

Keywords: Sociology, Middle East Modernization, Islamic Movements, Alev Erkilet Baser.

Bilimsel paradigmaları ne kadar öncelersek önceleyelim objektiflik meselesi hep bir sorunsal olmaya devam edegelmiştir. Söz gelimi Batı, Orta Doğu'ya dair yaptığı çalışmalarda ulusal çıkarlarını ve kendilerinin mutlak üstünlüğünü daima ön planda tutmuş bundan dolayı da Orta Doğu ile ilgili ortaya koydukları çalışmalar indirgemeci yaklaşımlar ve bir dizi eksiklik ve yanlışlığı da beraberinde getirmiştir. Bu sebeple Orta Doğu'yla ilgili bir çalışma olguya içerden bir yaklaşımı gerekli kılmaktadır. Elimizdeki bu çalışmada Orta Doğu, Orta Doğuluların gözüyle görülmeye, anlamaya ve anlatılmaya çalışılmaktadır.

Orta Doğu'da modernleşme ve İslami hareketler konusunu karşılaştırma yöntemi ile ele alan bu çalışmada karşılaştırılan ülkeler birçok ortak özelliği ve tarihsel, kültürel derinliği olan üç ülke; Türkiye, Mısır ve İran'dır. Üç ülkede de ele alınan devrimci ideolojilere sahip İslami hareketlerin, toplumsal koşulları etkileyen ve onlardan etkilenen yönlerine dikkat çekilmektedir. Radikal İslami hareketler, İslami söylemin bütünsel olarak ele alındığı, İslami bir düzen kurmak isteyen Müslümanların kendilerini siyaseten görünür kıldıkları bir yapılanma olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışma genel olarak Müslüman coğrafyanın kaderinin iç ve dış birtakım modernleşme unsurlarıyla nasıl çizilmeye çalışıldığını ve buna karşılık Müslüman bilincin değişik düzeylerde ve şekillerde gösterdiği tepkiselliği konu edinmiştir. Sözü edilen tepkisellik, radikal İslami hareketlerde vücut bulmaktadır.

Kitapta 18. yüzyıldan itibaren kendi yöneticilerinin müdahalesi ile modernleşme sürecine giren, Orta Doğu'nun üç önemli ülkesi, Türkiye, Mısır ve İran'ın modernleşme süreçleri üzerinde durularak, radikal İslami hareketlerin bu süreçte nasıl konumlandıkları ele alınmaktadır. Çalışmanın odağında benzer modernleşme süreçleri ve İslami örgütlenmelere sahip olan bu ülkelerde neden Mısır ve Türkiye'de değil de İran' da devrim olmuştur sorusu vardır. Bu soru Tocqueville'nin Fransız devrimi için sorduğu sorudur ve çalışmanın sosyolojik temellerinin atıldığı ilgili kısımda Tocqueville'nin Görelî Mahrumiyet yaklaşımı ile yanıtlanmıştır. Çalışmada kurulan bağlantılar, söz gelimi Fransız devriminden İran devrimine kurulan ilişki, sosyal meselelerin tarihsel arka planda nasıl benzeştiği ve farklılaştığını göstermek açısından önemlidir.

Çalışma genel olarak radikal İslami hareketlerin seküler paradigmalara olumsuz ortaya konmaya çalışılan çizgisinin farklı bir sentezini sunmaktadır. Öncelikle İslami hareketler incelenirken ekonomik, siyasal ve sosyal dış faktörlerin hareketin doğurucusu olarak ele alınması-

nın yanlış olduğu ve sosyo-kültürel yapı ya da sistemin kendi iç dinamiklerinin bir ürünü olduğu vurgulanmaktadır. Bu anlamda Kur'an ve Sünnet 'ten müteşekkil değer sisteminin İslami hareketlerin iç dinamikleri olduğu ifade edilmektedir. Aynı zamanda çalışmada 11 Eylül sonrası gelişmelere atıfta bulunularak İslami hareketlerin, SSCB'nin dağılmasıyla birlikte kapitalist dünya-sistemi karşısında ciddi bir muhalefet odağı olarak kalmış olması ve bu muhalefetlerinin anti kapitalist düzene sadece bir karşı duruş değil bir alternatif olma potansiyeli taşıdıkları vurgulanmaktadır.

Çalışma toplumsal hareketlere yönelik ciddi sosyolojik literatür sağlaması yanında Türkiye, Mısır ve İran'daki İslami hareketlerin beslendikleri kuramsal çalışmalara ve örgütsel birliğine, sahiplendikleri Kur'anî temaların aynı olup nasıl bir süreklilik içinde yerlerini birbirine bırakıp dönüştüklerine de değinmektedir. İslami hareketlerin aynı Kur'anî temalara sahip olduğunun iddia edilmesi fazla iyimserdir. Belki aynı değil benzer Kur'anî temalar denilebilir. Çünkü aşırı uçta olan ve yine İslami kavram ve ritüelleri kendi yorumuyla kullanan pek çok örgütte terör faaliyetlerini, Kur'an'a referansla meşrulaştırmaktadır. 11 Eylül saldırısının kamikazesinin vasiyeti dini temalarla doludur. Yazarın kitapta bahsettiği İslami hareketlerde bile şiddetle ilgili tutumlarda çok bariz farklılaşmalar dikkat çekmektedir.

Çalışma, araştırmanın amaç, kapsam, yaklaşım, temel kabulleri, hipotezleri ve yöntem tekniklerinin ele alındığı **Giriş** bölümü, sosyolojik literatürün detaylı bir şekilde verildiği **Toplumsal Hareketler ve Sosyolojide Din/İdeoloji, Modernleşme ve Devrim Olgusuna Yaklaşımlar** ve sırasıyla **Türkiye, Mısır ve İran'da Modernleşme ve İslami Hareketler** başlıklı bölümlerden oluşmaktadır. Araştırma, bölüm sonlarında özet mahiyetinde genel değerlendirmeleri, temel kabuller ve hipotezlerinin yeniden gözden geçirildiği sonucu ve zengin bibliyografyası ile dikkat çekmektedir. Ele alındığı dönemi düşündüğümüzde ise bu tür konuların konuşulmasının dahi güç olduğu tarihlerde, içerden bir bakışla özgün bir şekilde kaleme alınmış ilk çalışmadır.

Çalışmada psikolojinin, kitle hareketlerine çoğu zaman olumsuz ve öznel değerlendirmeler sunması gerekçesi ile psikolojik yaklaşımlar bir kenara bırakılıp yapısal çözümlere başvurulduğunu görüyoruz. Bu anlamda ilk kısımda konuya yapısal açıklamalar getirmeye çalışan ve modernleşme olgusunun da genel çerçevesini oluşturan, toplumsal değişme ve toplumsal hareket alanlarının kavramlarıyla yaklaşılmaktadır.

Araştırmanın ilk bölümünde öncelikle toplumsal hareketler, sosyal değişme çerçevesinde ele alınmakta ve toplumsal hareket kavramı, benzer kavramlar olan toplumsal eğilim, örgüt, tutum değişimleri, kamuoyu, fundamentalizmden ayırt edilerek kavrama netlik kazandırılmaktadır. Yine din, ideoloji, modernleşme ve devrim olgularına çeşitli düşünürlerin yaklaşımları sunulurken konuyla ilgili ele alınan kuramların, Çağdaş İslami Hareketleri değerlendirmeye elverişli kuramsal bir çerçeve sunup sunmadığı, sunmuyorsa da gerekçeleri açıklanmaya

çalışılmaktadır. Araştırmanın bu yönü karışık, zor ve yer yer sıkıcı kuramları kendi gerçekleriyle ilişkilendirerek anlaşılmasına da ayrıca katkı sağlamaktadır.

Fransız devriminin amacı ve özellikleri üzerinde ayrıntıya girmeden öz bir şekilde duran yazar, Tocqueville'in "Görelî Mahrumiyet" yaklaşımı ekseninde ele aldığı Fransız devriminin, niçin benzer sorunları ve süreçleri yaşayan diğer Avrupa ülkelerinde değil de Fransa'da olduğunu cevaplamaya çalışmıştır. Tocqueville'e göre devrim, köylüler, feodal düzende mutlak bir mahrumiyet yaşıyor diye değil aksine görelî bir özerkliğe ve mülke sahip oldukları için patlak vermiştir. Yani insanlar çok sınırlı da olsa özgürlüğün ne olduğunu tatmışlardır. Sözü edilen durum Avrupa'nın diğer ülkelerinde değil Fransa'da yaşandığı için devrim orada olmuştur. Yazar, Tocqueville ve Davies'in devrimlerle ilgili kuramlarında ele aldıkları; "ancak baskılar gevşemeye başladığında devrim gerçekleşebilir yaklaşımı" ile "kaybedecek şeyi olmayan, toplum tarafından dışlanmış marjinal bir kesimin devrime kalkışabileceği" sayılığını İslami devrim ve hareketler için reddeder. Müslüman toplum ile Batı toplumunu devrime götüren koşullar ve sebepler çok büyük oranda farklılaşmaktadır. Bu bağlamda yazar, modern Batı kültürünün devrime etkisiyle, İslam kültürünün etkisi arasındaki farklılığa da dikkat çekmektedir. Batı kökenli kuramların İslami devrimleri açıklamada yetersiz kalmalarının nedeni de kültürler arasındaki farklılıktır. Yazara göre İslami hareketler açısından devrim olgusunun temelinde "Allah rızası" düşüncesi vardır. Bunu Batı'nın rasyonalist ve pozitivist yaklaşımları çerçevesinde tam olarak anlamak mümkün değildir. Müslümanın bu bilinç düzeyi, örneğin; "şehadet" olgusu rasyonel olmayan bir durumdur. Şehadet olgusunu ne Tocqueville ne de Marx gibi batılı düşünürlerin kategorileri içerisinde anlayabiliriz. Bu durumda İslami hareketleri ve devrimleri Batıcı devrim kuram ve yaklaşımlarıyla anlamak güçtür. İslami hareket ve devrim olgularını özgün ve kendi içinde bir bakış açısı ile ele almak gerekmektedir.

Ayrıca ilgili bölümde, İslami hareketlerin sosyolojide yaygın olarak kullanılan psikolojik, ekonomik ve modernleşmeci indirgemecilikler tarafından doğru anlaşılıp konumlandırılmadığı da ifade edilmektedir. Çalışmada İslami hareketlerin kökeninin bu tarz indirgemeci yaklaşımlarla ele alınması eleştirilmekte ve İslami hareketlerin kökeninin yine İslam'ın iç dinamikleri Kur'an ve Sünnet' in ortaya koyduğu değer ve hükümlerle ele alınması gerektiği vurgulanmaktadır. Yazarın özellikle bu vurgusu, Türkiye'de şimdiye kadar İslami hareketleri ele alan eserler arasında, elimizdeki çalışmayı farklılaştıran en temel argümanlardan biri sayılabilir.

"Türkiye'de Modernleşme ve İslami Hareketler" bölümünde yazar, genel hatlarıyla Osmanlı son dönemlerinden Cumhuriyet Türkiye'sine modernleşme temayüllerini, Doğu-İslam medeniyetinden Batı-Avrupa medeniyetine dönüş için birtakım çabaları ortaya koymaktadır. Yazara göre reform çabalarında başlangıçta hızlı toprak kaybıyla teknik ve askeri anlamda Batı örnek alınıyor, İslami unsurlar da muhafaza ediliyordu. Fakat Atatürk devrimleriyle söz konusu bu ikilik ortadan kaldırılmış ve Türk milletini son asırlarda geride bırakmış olduğu düşünülen kurumlar yıkılmıştır. Bu yıkma ve yeniden inşa etme süreçlerinin amacı, Türk toplumunu modernleştirmek, Batılılaştırmaktır. Bu amaçla bizzat dinin kendisi ve dini kurumlar da giderek

kamusal alanlardan uzaklaştırılıp camiyle hatta daha da ötesi kişilerin vicdanıyla sınırlandırılmaya çalışılmıştır. Din alanındaki devrimlerin başlangıç yılı olan 1924 itibariyle gerçekleştirilen faaliyetlerin benzeri modernleştirme çabalarını İran ve Mısır'da da görüyoruz. Sanki aynı merkezden yönetilen ve İslami hayatın tam karşısında ve İslam'ı ciddi bir tehdit olarak algılayan bir proje yürütülmektedir. Bu İslami hayata karşı düşmanca duruş, Müslüman tepkiselliğini ortaya çıkarmıştır. Müslüman tepkiselliğinin canhıraş bir fedakarlığa dönüştüğü zemin İslami hareketler olmuştur.

Bölümde, Türkiye'de birçok İslami grubun olduğunu fakat çalışmada sadece "var olan toplum düzenlerini İslam inancının ideolojik unsurları çerçevesinde değerlendiren ve bu doğrultuda değiştirmek isteyen İslami hareketler" üzerinde durulacağı ifade edilmektedir. Yazar bu bağlamda Nurcu, Süleymanî gibi tasavvufi tarikatları inceleme dışında tutar. Çünkü yazara göre bu hareketler sistemin değiştirilmesi yönünde bir talepte bulunmazlar ve bireysel kurtuluşu önemserler. İslam direnişi ve cihat anlayışına karşı pasif bir tutum içerisinde olmuşlar, İslam'ın temel hükümleri sarsılırken asıl cihadın nefisle olduğunu salık vermişlerdir. Yine yazar, Necmettin Erbakan'ın kurduğu Milli Nizam, Milli Selamet, Refah, Fazilet, Saadet gibi partileri de toplumsal hareketlerin cisimleşmiş yapıları olmalarına karşın, laiklik demokrasi vb. seküler kavramlarla problemi olmayan yani İslam'ı bütünsel olarak ele almayı sistemine entegre olmuş partiler oldukları için kapsam dışı tutmaktadır. Yazar, bu bağlamda Türkiye'de sadece Hizbu't Tahrir hareketiyle kısmen onun çizgisini taşıyan ama büyük ölçüde kendini yenileyen Ercüment Özkan'ın *İktibas* dergisini ele almaktadır.

Çalışmanın kapsamına giren bu hareketlerin ortak yönleri, İslam'ı bir bütün olarak ele almaları ve İslamî bir yönetim biçimini istemeleridir. Söz konusu İslami hareketler, Batılılaşmış yönetici seçkinler eliyle ve zaman zaman halka rağmen girilen modernleşme uygulamalarının, dinsel inançları zedelediği, toplumsal hayatın dışına ittiği ya da tümüyle ortadan kaldırmaya çalıştığı düşüncesinden hareketle, Hasan el-Benna, Seyyid Kutub, Ali Şeriatî gibi Müslüman düşünürlerin çalışmalarından yapılan tercümelemlerin de etkisiyle yeni bir dinsel "aydınlanma" sonucu geleneksel dinsel örüntüleri de sorgulayarak ortaya çıkmıştır. Bu çağdaş İslami hareketlerin temel düşüncesi "İslam bugün ve her zaman yaşanabilir bir dindir." şeklindedir.

Yazar, Türkiye'de ele aldığı Hizbu't Tahrir ve Ercüment Özkan hareketlerinin kuruluşu ve liderlerinin görüşlerine, söylemlerinin Kur'an ve sünnet temalı olduğuna, varlıklarının Türkiye'de seküler hatta dindar çevrelerce bile kaygı ve endişeye sebebiyet verdiğine değinmektedir. Yine bu hareketlerde dikkat çeken önemli bir husus da harekete katılanların daha çok laik eğitimden geçen üniversite öğrencileri, akademisyenler, hukukçular vb. olduğudur. Hareketler devlet tarafından ciddi tazyikle bastırılmış, tutuklamalar gerçekleşmiştir. Başer'e göre Özkan, geleneğe getirdiği sert eleştiriler sebebiyle halk desteği görmemiştir. Yine Özkan'ın siyasi anlamda bir radikalizme öncelik verdiğini ve bu yönüyle İran'daki İslami hareketlerden de ayrıştığını ifade eder. Özkan'ın tasavvuf kurumuna yaklaşımı oldukça serttir ve tasavvufi bazı uygu-

lamaları şirkle itham eder. Yazar, Türkiye'deki İslami hareketlerin Mısır ve İran örneğindeki gibi toplu imha ve baskılara maruz kalmadığını da belirtir. Yine yazar, Türkiye'de İslami hareketlerin yaygınlığının yaş düştükçe ve eğitim düzeyi arttıkça yükseldiğini bu durumun da Cumhuriyet tarihi boyunca tiplemesi yapılan geleneksel İslamcı tipini değiştirdiğini ifade etmektedir.

"Mısır'da Modernleşme ve İslami Hareketler" bölümünde Mısır'ın modernleşme sürecindeki iki aktörü Mehmet Ali Paşa ve Cemal Abdünnâsır ayrıntılı bir şekilde ele alınmaktadır. Yazar, Mısır'ın modernleşmesi ile ilgili teorik bilgileri verirken özellikle Mısır'da yabancı okulların ve misyonerlik faaliyetlerinin artması ile kültürel dönüşümün nasıl sağlandığını başarılı bir şekilde ortaya koymuştur. Yazar, Mehmet Ali Paşa'nın modernleşme yolundaki adımlarını halka indirmemeye çalıştığını ve bunun için de yüksek eğitimin yalnızca devlet kadrolarında görev yapacak kişilere verildiği ifade edilmektedir. Bundan dolayı Mısır'da eğitim alanındaki reformlar çok uzun yıllar sonra gerçekleşmiştir.

Yazar, Mısır'da Sünnî İslami hareketler için bir okul işlevi görmüş İhvân-ı Müslimîn'i, kurucu ve lideri Hasan el Bennâ'yı, Kutupçular'ı, Askeri Akademi, et Tekfir ve'l-Hicret ve Cihad hareketlerini ele almıştır. Hareketlerin benzerlik ve farklılıklarına sıklıkla yer veren yazar, Özkan'ın şirk olarak tanımladığı tasavvufi yolu, Bennâ'nın Müslüman Kardeşler'in yolu olarak tanımladığını ifade eder. Yazara göre Bennâ, ıslahatçı ve devletçi ve geleneksel bir görüşü benimserken İhvan'ın ideoloğu olarak anılan Seyyid Kutup gelenekçi anlayışı kökten reddedip, kendisinden sonraki hareketlere gerekli düşünsel malzemeyi sağlamıştır. Bennâ'nın aktif liderliğinin Kutup'ta görülmediği, Kutup'un daha çok "danışma kişisi", düşünsel lider olduğu ifade edilmektedir. Yazara göre gerek Bennâ gerekse de Kutup dönemi İhvan'a uygulanan tutuklama, işkence ve idamlar sistemin beklediği sonucu doğurmamıştır. İhvan bastırılmış fakat harekete uygulanan baskı ve şiddet sonraki dönemde ortaya çıkan İslami hareketlerin şiddet eylemlerinin kaynağını oluşturmuştur.. Kutup'tan sonraki hareketlerde İhvan'da hiç görülmemiş şiddet eylemlerine yer verilmiştir.

Yazar, İslami hareketlerde halk desteğinin çok önemli olduğunu vurgular ve Türkiye ve Mısır gibi Ehli Sünnet alimlerinin daima sisteme itaati önceleyip sistemin muhafazasının esas olduğunu salık verdikleri ülkelerde kitlelerin, İslam ile sisteme karşı çıkış arasında ilişki kurmakta güçlük çektiklerini ifade eder. Buna karşılık yazar, Ortadoğu'da çok fazla etkin İslami hareketin bulunduğu Mısır'ın, devrimci dönüşüm potansiyelini muhafaza ettiğini ileri sürmektedir.

"İran'da Modernleşme ve İslami Hareketler" bölümünde yazar, Mısır ve Türkiye'de olduğu gibi liderler eliyle bir modernleştirme sürecinin tarihini verir. İran'da da modernleştirme sürecinde Türkiye ve Mısır'dakilere benzer olan iki husus dikkat çekmektedir. Birincisi, İslam'ın modernleşme ve ilerleme süreçlerine engel olduğunun düşünülmesi, ikincisi ise İslamcılığa alternatif olarak milliyetçiliğin, İslam öncesi kültürün ön plana çıkarılmasıdır. Görüyoruz

ki İran liderleri de yeni İran toplumunu İslam karşıtlığı ve İslam öncesi kültürel temeller üzerine inşa etmeye çalışmaktadır.

Yazar, İslami hareket olarak Ali Şeriatî ve etkin olduğu Hüseyiniyey-i İrşad ile Âyetullah Rûhullah Humeynî'yi ele alır. Şeriatî Batı'da eğitim görmüş bir aydın olarak özellikle laik eğitim almış genç kitlelerle kolayca iletişim kurabilmiş ve onları Humeynî'nin dinsel-siyasal önderliğini benimsemeye hazır hale getirmiştir. Ulema ile gençler arasında bir köprü vazifesi kuran Şeriatî, düşünsel olarak dünyanın pek çok yerindeki İslami hareketleri de etkilemiştir. Şeriatî'nin İslam toplumunun modernleşmenin olumsuz etkilerine karşı direnme amaçlı içine kapanarak taassuba sığındığını ve Batılıların da bu yüzden ilk iş olarak taassuba savaş açmasının tesadüf olmadığını belirtmesi onun meselelere ne kadar özgün yaklaştığını göstermektedir. Şeriatî, medeni olmak için öncelikle Batı'nın dayattığı modernleşmenin tek biçimliliğinden kurtulmamız gerektiğini ifade etmektedir.

Yazara göre Sünnilik'teki "ulu'l-emre itaatin" Şiîlikte olmaması, ulemanın özerk olması, din adamlarının devletten ücret almaması ve esnaf desteğiyle geçimini sağlaması, hareketin mevcut İslami geleneği eleştirmemesi ve İran'daki devrim hareketinin ideolojisinin halkın dinsel anlayışıyla birebir örtüşmesi, yine hareketin şiddeti meşrulaştırmaması ve şiddete başvurmaması ve böylece halkın desteğini alması İran devriminin gerçekleşmesini sağlamıştır.

İran Devrimi'nin gerçekleşmesinde ekonomik, sosyal, siyasi pek çok etken sayılabilir. Kitapta özellikle devrim, modernizasyon süreçlerine halkın biriken tepkisinin bir yansıması olarak vurgulanmaktadır. Oysa yine çalışmada ele alındığı üzere bu modernizasyon süreçleri Türkiye ve Mısır'da da yaşanmıştır. Dolayısıyla gerek İran Devrimi'ni gerekse de İslami hareketleri modernleşme süreçlerine salt bir halk tepkisi olarak ele almak eksik olacaktır. Yine Devrim, daha çok İslami hareketlerin "düşünsel tarzda çeşitli konumlanmaları" ile ele alınmıştır. Nitekim eserde İran İslam Devrimi'nin Ali Şeriatî ve Âyetullah Humeynî'nin fikri önderliğinde gerçekleştiği öne sürülmüş ve İran'daki İslami hareketler bu iki kol temelinde ele alınmıştır. Eserde devrimin düşünsel temelleri ayrıntıları ile ele alınırken, ekonomi-politiği üzerinde çok kısıtlı değerlendirmeler söz konusudur. Humeynî'nin devrim sürecindeki mücadelesinde esnafın maddi destek sağlaması ve din adamlarının devletten maaş almaması devrimin başarıya ulaşmasında önemli etkenlerdir. Bu örneklerde olduğu gibi devrimin gerçekleşmesinde ekonomik etkenler üzerinde daha çok durulabilir ve devrimin felsefi, sosyal, siyasi temelleri yanında ekonomik etkenleri tartışılabilirdi.

Ayrıca yazar, İran Devrimi'ni, İslami hareketlerin 20. yüzyılda İslami hayatın bütünsel olarak yaşanabilmesi hususunda ilk başarısı olarak ele almaktadır. İran Devrimi'nin başarılı olduğunu neye göre söyleyebiliriz? Başarılı olduğunu söylersek objektiflikten ayrılmaz mıyız? İran Devrimi'nin başarılı olduğu yönler olduğu gibi başarısız olduğu (örneğin mezhepçilik yapması gibi) hususları da değerlendirmemiz gerekmez mi? Ve nihayetinde İran Devrimi ile

ortaya konan “İslam Devleti” bugün diğer ülkeler için İslami yönetim açısından bir alternatif/model olabilir mi?

Yazar, özellikle İslami hareketin başarılı olması için halk desteğini, halk desteği içinde hareketin, halkın geleneksel İslami anlayışının eleştirilmemesi gerektiği varsayımını sık sık vurgulamaktadır. Fakat Hz. Peygamber tebliğinin başlangıcından itibaren muhatap olduğu halkın geleneksel tabularıyla da savaştı. Yani İslami hareket sırf halkın desteğini almak için yanlışa yanlış demezse, geleneksel İslami anlayıştaki eksiklikler giderilmez ve sistem böyle kurulursa gerçek anlamda bir İslam düzeni kurulmuş olabilir mi? İran devriminin başarısını bu açıdan da değerlendirmek gerekmektedir.

Bunlarla birlikte Türkiye, İran’da olduğu gibi özerk bir ruhban sınıfına sahip olsaydı veya devletten maaş almayan, tamamen bağımsız bir entelektüel sınıfı olsaydı, Cumhuriyet’in ilk yıllarında dini içerikli olan inkılaplar bu kadar pervasız gerçekleştirilebilir miydi? Mesela hilafet kurumu kaldırılabilir, tekke ve zaviyeler kapatılabilir miydi? Kitap, okuyucusunu bu şekilde yoğun bir yakın tarihi sorgulama sürecine de dahil etmekte ve modern bir söylem olan “İslam Devleti’nin” imkânını sorgulatmaktadır.

Ortadoğu’ya, yani kendi hikayemize, içerden, samimi bir bakış imkânı veren bu eserin okunup mütalaa edilmesi kendi coğrafyamızın gerek maddi gerek düşünsel anlamda sınırlarını idrak edebilmemiz açısından çok önemlidir. Çalışmanın İslamcılık tartışmaları bağlamında da okuyucusuna önemli bir perspektif kazandırdığını ve Müslüman kardeşlerin ortaya çıkmasının İslami hareketler açısından çok önemli bir dönüm noktası olduğu, İran Devrimi’nin uygulamadaki birçok başarısızlığına rağmen İslami bir yönetim imkânını düşünmemiz açısından çok kıymetli tarihsel bir arka plan ve tecrübe sunduğunu söyleyebiliriz.

Kaynakça

Erkilet Başer, Alev. *Ortadoğu’da Modernleşme ve İslami Hareketler*. İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2015.